

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

2
2022

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2-son (2022-yil, aprel)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2022

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA	7
Siddiq QAHHOROV, Shuhratjon TO‘RAYEV. Zamonaviy talablarga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashda mustaqil ta‘limning o‘mi.....	7
Юлдуз АСАДОВА. Формирование эффективной системы методов самостоятельного обучения студентов на базе платформы - MOODLE.....	10
Rustam SARIYEV. Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda integrativ texnologiyalar asosida axborot-uslubiy ta‘minotni takomillashtirishning instrumental vositalari.....	15
Baxshullo UMAROV, Yashin NARZULLOYEV. Oliy o‘quv yurtida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik asoslari.....	20
Zarina NASIMOVA. Modulli ta‘lim tizimida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta‘lim samaradorligini oshirish shartlari.....	25
Maftuna TOSHEVA. Bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida.....	29
Сайёра ДЖАЛАЛОВА. Пути совершенствования лингвистической компетенции в обучении русскому языку как иностранному.....	34
Наргиз ДЖУМАЕВА. Формы знакомства в обучении русскому языку как иностранному.....	39
Qahramon QANDAHAROV. Talabalarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirishda elektron ta‘lim muhitining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari.....	43
Chori XAYRULLAEV. Pedagog-shifokorning innovatsion faoliyati va uning tibbiy ta‘limni yuksaltirishdagi ahamiyati.....	46
Zarnigor SADULLAYEVA. Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish.....	49
Zarifaxon MAMATQULOVA. O‘qituvchilarda strategik fikr, pedagogik tafakkurni rivojlantirish texnologiyalari.....	52
Дилдора ИСРОИЛОВА. Информационно-технологические методы формирования межкультурной компетенции у студентов-инженеров на уровне магистратуры.....	56
Murod EGAMNAZAROV. Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalari orqali talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari.....	60
Dilnavoz MO‘MINOVA. Bo‘lajak “texnologiya” fani o‘qituvchisining muhim kasbiy sifatlarini shakllantirishda raqamli ta‘lim muhitining ahamiyati.....	64
Abdumalik NURMAMATOV. “Kreativlik” va “ijod” tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi hamda kreativ va ijodiy fikrlovchilarning xosliklari.....	68
Gulbahor RAHIMOVA. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda axborot vositalari manbalaridan foydalanish imkoniyatlari.....	72
Saidakbar MUTALOV. Oliy ta‘lim muassasalarida ijtimoiy faollik muhitini yaratish orqali talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirish.....	75
Шахноз САМИЕВА, Рухсатой ШАМСУЛЛАЕВА. Подготовка студентов к духовно-просветительской деятельности как современная педагогическая проблема.....	80
Zamira KURBANIYAZOVA. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda obyektga doir pedagogik vaziyatlarning ahamiyati.....	85
Farhod MENGTO‘RAYEV, Zarnigor SHARIPOVA. Ta‘limda kompyuter dasturiy vositalarining tutgan o‘rni.....	90
Murod XUSENOV, Lobar SHARIPOVA. Oliy ta‘lim muassasalarida masofaviy ta‘limni joriy qilish.....	94
Shirinboy OLIMOV, Yulduz SAIDOVA. Talabalarni ma‘naviy tarbiyalash – pedagogik muammo sifatida.....	97
Maysara AXMEDOVA. “Al-jomi’ as- sahih” asarining yoshlar ta‘lim -tarbiyasidagi o‘rni va uning jahon tillariga tarjimalari.....	100
Mashxura YULDASHEVA. Tibbiy pedagogik yo‘nalish talabalarida milliy an‘analar asosida bag‘rikenglikni rivojlantirish.....	104
Gullola RAXMONOVA. Talabalarda ma‘naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning mazmuni.....	107
Gulnoza BOBOQULOVA. Tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarni tarbiyalashda oila, maktab, mahalla hamkorligi pedagogik muammo sifatida.....	110
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM	113
Mavjuda NIGMATOVA. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda texnologik yondashuv.....	113
Zilola KURBONOVA. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlashning asosiy mexanizmlari.....	119
Muxayyo ABDULLAYEVA, Feruza XALILOVA. Maktabgacha ta‘lim tizimidagi islohotlar - O‘zbekiston kelajagining asosi.....	124
Xolboy IBRAGIMOV, Komila TODJIBAYEVA. Bo‘lajak tarbiyachi va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish ijtimoiy zarurat sifatida.....	127

Shaxlo NURULLAYEVA. Talabalarning pedagogik jarayonga metodik-refleksiv tayyorgarligini amalga oshirish yo‘llari.....	131
Xadicha MUXITDINOVA. Boshlang‘ich sinflarda o‘zbek tilini o‘qitishda uzviylik va uzluksizlikni ta‘minlash	135
Mehrixon RAXMONOVA. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ta‘lim jarayonidagi innovatsion potentsialligini takomillashtirish.....	138
Gulchehra SO‘FIBOYEVA. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida.....	140
Nodirabegim RAJABOVA. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish.....	144
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH.....	148
Dilorom YULDASHEVA, Madina RO‘ZIYEVA. Lison-tafakkur-nutq munosabati – substansial tilshunoslikning bosh mavzusi.....	148
Nigora ADIZOVA. Bolalarni o‘simliklar dunyosi bilan tanishtiruvchi qiziqmashoqlar.....	153
Дилором ЮЛДАШЕВА, Дилобар ГУЛЯМОВА. Обучение родному языку в школе и его результаты.....	156
Yulduz NUROVA. O‘zbek xalq paremlarida quyuq ovqat nomlarining etnolingvistik tadqiqi.....	161
Madina SA‘DULLAYEVA. Muhabbat konseptining gender xususiyatlari	164
Khilola MAKSUDOVA. Blended learning in esp institution of pharmacy directions.....	167
ANIQ VA TABIIY FANLAR.....	170
Shahlo MERAJOVA, Nilufar SAIDOVA. Aralash masalalarni o‘zgaruvchilarni ajratish usuli bilan yechish bo‘yicha ba‘zi metodik tavsiyalar	170
Abdug‘afur AVLIYOQULOV. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida matematika fanini o‘qitishda integrativ yondashuvlar metodologiyasining pedagogik-psixologik asoslari.....	175
Baxriddin IZBASAROV, Ixtiyor KAMOLOV, Axat AXMEDOV, Asqar ISMATOV. Molekulyar fizika fanidan talabalar mustaqil ta‘limini tashkil etishni takomillashtirish	179
Axror ESHEMIROV. Fizikaga oid masalalarni yechishda modellashtirish metodining o‘ziga xos xususiyatlari	182
Nazokat ABDULLAYEVA. “Diskret tuzilmalar” kursini kompyuter injiniringi yo‘nalishida zamonaviy muhandislar tayyorlashdagi o‘rni (o‘qitiladigan boshqa fanlar bilan integratsiyasi va mazmuni).....	186
Laziz NEMATOV. Texnika yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalarida “elektrotexnika va elektronika” fanini o‘qitish muammolari	192
Erkin BOZOROV, Asqar ERGASHEV. “Tibbiyotda magnit rezonans tomografiyasi” mavzusini yangi pedagogik texnologiyasi asosida o‘qitish.....	196
Fazliddin ATOYEV. Elektron ta‘lim resurslari orqali talabalarning o‘quv jarayonini tashkil etish imkoniyatlari.....	200
Shaydulla MENGLIYEV. Veb saytda sun‘iy intellektning afzalliklari.....	204
Gulbahor Xudoynazarova, Nargiza Amonova. Maktab kimyo fanini o‘qitishda grafik organayzerlarning roli	208
Maxmuda TOYIROVA. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘quvchilar kreativ sifatlarini shakllantirish usullari	212
Ruzumboy ESHCHANOV, Dilshoda SHIRINOVA. Kimyo darslarida mineral o‘g‘itlar mavzusini o‘qitishda barqaror taraqqiyot ta‘limi tushunchalarini rivojlantirish.....	218
TASVIRIY SAN‘AT VA MUSIQA TA‘LIMI.....	222
Akmal BEGMATOV. Ustoz-shogird munosabatining musiqiy ta‘limda tutgan o‘rni	222
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT.....	224
Mehrididdin ABDULLAYEV. Yosh yengil atletikachilarning tayyorgarlik jarayonlarida jismoniy tayyorgarlik dinamikasini aniqlash.....	224
Nuriddin NAZAROV. O‘quv-mashg‘ulot guruhi o‘rta masofaga yuguruvchilarning jismoniy tayyorgarligi tuzilishi dinamikasi	228
Ulug‘bek ABDURAXMANOV. Kurashchilarning kuch sifatlarini rivojlantirish uslubiyati va vositalari.....	232
Абдулло ИНОЯТОВ, Эркин ЭШОБ, Миршод САТТОРОВ. Классификация направлений оздоровительной физической культуры для средних и старших возрастных групп.....	235
Mansurbek MA‘RUFOV. Ekologik og‘ir hududlarda talabalar bilan tabaqalashtirilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini olib borishning o‘ziga xosligi.....	237
Alisher IBRAGIMOV. Mahallalarida ayollarni sportga yo‘naltirishning ayrim ilmiy pedagogik muammolari	241
Jamshid YARASHEV. Classification, systematization and terminology of technical methods of freestyle wrestling	245
“Pedagogik mahorat” jurnali uchun maqolalarni rasmiylashtirish talablari	247

Dilorom YULDASHEVA

Buxoro davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasini professori,
pedagogika fanlari nomzodi

Madina RO'ZIYEVA

Buxoro davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasini magistri

LISON-TAFAKKUR-NUTQ MUNOSABATI – SUBSTANSIAL TILSHUNOSLIKNING BOSH MAVZUSI

Milliy istiqloq o'zbek xalqiga nafaqat siyosiy va iqtisodiy mustaqillik bag'ishladi, balki milliy o'zligini anglash va, eng muhimi, uni jahonga yoyib, IX-XIV asrlardagi shuhrati-yu an'anasini sharaf bilan davom ettirish imkoniyatini ham berdi. Zero, grammatik qurilishning chuqur milliy tabiati va mohiyati, eng avvalo, til va lisonning farqlanishi, lison va nutq o'rtasidagi tafovut, shundan keyin til-lison -tafakkur-nutq munosabatidagi uzviylik va uzluksizlik bilan ochib beriladiki, bu o'zbek substansial tilshunosligining bosh mavzusi bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolada bugungi kun milliy substansial, ya'ni mohiyat tilshunosligining bosh mavzusi bo'lgan lison, tafakkur, nutq qarashlar xususida mulohaza yuritilgan. Yuqoridagi tushunchalar tasnifiga mustaqil holda atroflicha yondashilgan.

Kalit so'zlar: lison, tafakkur, substansiya, formal tilshunoslik, substansial tilshunoslik.

Национальная независимость не только дала узбекскому народу политическую и экономическую независимость, но и дала ему возможность осознать свою национальную идентичность и, самое главное, распространить ее по всему миру и достойно продолжить славу и традиции IX-XIV веков. Действительно, глубокая национальная природа и сущность грамматического построения выявляются, прежде всего, в различии языка и языка, различии языка и речи, а затем в преемственности и преемственности связи язык-язык-мышление-речь, которая составляет сущность узбекского субстантивного языкознания, служит темой.

В данной статье рассматриваются язык, мышление и речь, которые сегодня являются основными темами отечественной субстантивной лингвистики.

Ключевые слова: язык, мышление, субстанция, формальная лингвистика, содержательная лингвистика

National independence not only gave the Uzbek people political and economic independence, but also gave them the opportunity to realize their national identity and, most importantly, spread it around the world and worthily continue the glory and traditions of the 9th-15th centuries. Indeed, the deep national nature and essence of grammatical construction are revealed, first of all, in the difference between language and language, the difference between language and speech, and then in the continuity and continuity of the connection language-language-thinking-speech, which is the essence of Uzbek substantive linguistics, serves as a theme.

This article discusses language, thinking and speech, which today are the main topics of Russian substantive linguistics.

Keywords: language, thinking, substance, formal linguistics, content linguistics.

Kirish. Jahon tilshunosligida til va nutqqa xos kategoriyalarni farqlash asosida tekshirish, ularning tadqiqiga "til va nutq", "til, tafakkur va nutq", "til, me'yor va nutq", "til, lison, tafakkur va nutq" kabi prizmalar nuqtayi nazaridan yondashish hamda bu boradagi ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirishga keng e'tibor qaratilgan. Hozirgi zamon tilshunosligi til (lison) mohiyatini ochishda dialektik falsafa, lisoniy birliklar haqida ilmiy-nazariy hukm chiqarish jarayoni dialektik gnoseologiya, jumladan, dialektik-logik kategoriyalardan onglilik va izchillik bilan foydalanishni taqozo etadi. Tilga falsafiy yondoshish deganda dealektikaning umumiylik~xususiylik, mohiyat~hodisa, imkoniyat~voqelik, sabab~oqibat kategoriyalarining til tizimi birliklariga bevosita amaliy tatbiqini tushunish zarur.

Asosiy qism. Dunyo tilshunosligi hamda uning ta'limida til va nutqqa doir turli kategoriyalarning ta'limi, xususan, til, lison va nutq trixotomiyasining vazifaviy xususiyatlarini oliy ta'lim tizimida o'qitishga doir bir necha fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shunga qaramasdan, oliy ta'lim tizimida lison-tafakkur-nutq trixotomiyasi orasidagi munosabat masalasi ta'limi bugunga qadar hozirgi o'zbek tilini o'qitish metodikasida alohida tadqiqot obyekti bo'lmagan. Substansial tahlillarga ko'ra bir-biridan keskin farq

qiluvchi, ayni paytda o‘zaro tizim hosil etuvchi til va lison, lison va tafakkur, tafakkur va nutq birliklarining mohiyatini sohaning bo‘lajak mutaxassislariga yetkazish yo‘llarini aniqlash mavzuning dolzarbligini namoyon etadi.

Respublikamiz aholisining qariyb oltmish besh foizini yoshlar tashkil etadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda milliy istiqoldan keyin O‘zbekiston Respublikasida asosiy e‘tibor yoshlarga, ularning ta‘lim-tarbiyasi masalasiga qaratildi [1, 2]. Yoshlarga g‘amxo‘rlik borasida amalga oshirilayotgan barcha ijobiy o‘zgarishlar zahirida har tomonlama barkamol – jismonan sog‘lom, aqlan yetuk, bir necha tillarda gaplasha oladigan, bilimli, o‘zi tanlagan muayyan kasb-hunarni puxta egallagan, ayni paytda, mustaqil va ijodiy fikrli, intellektual salohiyati yuksak yosh avlodni tarbiyalash va jamiyatga yetkazib berishdek ustuvor maqsad mujassam. E‘tirof joizki, O‘zbekiston ayni paytda o‘z taraqqiyotining yangi bosqichi – milliy yuksalish davriga qadam qo‘ydi. Mamlakatimizning bugungi mavqeyi, jahon hamjamiyatida tutgan o‘rni, qolaversa, globalizm fenomeni bilan bog‘liq turli omillar yoshlar ta‘lim-tarbiyasi masalasiga jiddiyroq yondashuvni kun tartibiga qo‘ydi. Agar respublikamiz yoshlarining katta qismi ona tilida ta‘lim olishlarini, shuningdek, o‘qitish o‘zbek tilida olib boriladigan umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ona tili ham o‘rganish, ham o‘rgatish vositasi ekanligini inobatga olsak, ta‘limda ona tili ta‘limi barcha o‘quv predmetlari ichida birlamchi o‘ringa o‘tishi kundek ravshan bo‘ladi. Zero, “bugungi globalashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatini ta‘minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir” [2].

Demak, yurtimiz ravnaqi, xalqimiz kelajagi uchun yoshlar tarbiyasiga, ularga berilayotgan ta‘lim sifati va samarasiga bog‘liqqi, bu, xususan, til ilmida milliy o‘zlikni anglashga qaratilgan har bir mavzuni alohida ko‘rib chiqilishini talab etadi.

Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin bo‘lmaganidek, tafakkursiz lison ham o‘z ifodasini shakllantira olmaydi. Demak, oliy ta‘limda mazkur mavzu ta‘limini qulay va soz metodikaga solish bo‘yicha izlanishlar samarasidan avval mavzuning nazariy jihatiga e‘tibor qaratamiz.

O‘zbek tilshunosligi tarixiga mohiyat tilshunosligi nomi bilan kirgan substansial tilshunoslik jahon lingvistikasida qariyb to‘rt asrdan beri, o‘zbek tilshunosligida esa 1970-yillardan boshlab shakllangan. Ushbu yo‘nalishning hozirgi o‘zbek tilshunosligiga kirib kelishi va taraqqiyoti turkolog olimlar, professor S.N.Ivanov hamda shogirdi buxorolik tilshunos olim H.G‘.Ne‘matov nomlari bilan bog‘liq. Keyinchalik Hamid Ne‘matovning yuzlab shogirdlari ilmiy izlanishlari natijasida yangi paradigmadagi lingvistik maktab yaratildi. O‘zbek substansial tilshunosligining o‘zagini, asosan, lisoniy bosqich tadqiqi (masalan, til-lison-nutq, lisoniy birliklar, lisoniy birlik orasidagi munosabat va ziddiyat turlari, lisoniy birliklar valentligi kabi tushunchalar) tashkil etadi. Tadqiq metodologiyasi vazifasini dialektikaning umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab (UMIS) va alohidalik, hodisaviylik, voqelik, oqibat (AHVO) kategoriyalari, shuningdek, dialektikaning miqdor–sifat–miqdor, spiralsimon rivojlanish, inkorni inkor, qarama-qarshiliklar birligi qonuniyatlari bajaradi.

(*Dialektika* - yunoncha dialektike (techne) so‘zidan olingan bo‘lib, “suhbat olib borish”, “bahslashish san‘ati” degan ma‘nolarni anglatadi. Dialektika borliqning vujudga kelishi, uning taraqqiyoti haqidagi falsafiy ta‘limot, fan hamda voqelikni bilish va unga asoslangan tafakkur uslubi hamdir. *Kategoriya* so‘zi esa qadimgi yunon tilidan olingan bo‘lib, “izohlash”, “tushuntirish”, “ko‘rsatish”, degan ma‘nolarni anglatadi. Falsafa tarixida mazkur tushunchani Arastu “Kategoriyalar” kitobida ilk marta obyektiv voqelikning umumlashgan in‘kosi sifatida talqin etgan. Dialektikada xususiylik umumiylikning, voqelik imkoniyatning, hodisa mohiyatning, oqibat sababning, tasodifiylik zaruratning yuzaga chiqish, voqelanish shakli ekanligini bilamiz) [4].

Shu o‘rinda savol tug‘iladi, substansiyaning o‘zi nima?

Sharq faylasufi Forobiy: “Har narsaning asli substansiya (javhar) - mohiyatidadir”, deb yozgan edi. Uning tasnifi, eng avvalo, tabiatni tafakkur va nutqni, til va mantiqni o‘rganishga qaratilib: “Fanlar va umuman bilimlar borliqdan kelib chiqib, borliqni uzoq vaqt o‘rganish asosida to‘planib boradi. Turli ilmlar bir-birini inkor qilmaydi, balki o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq holda rivojlanadi”.

Internet qomusida mazkur tushunchaga shunday izoh beriladi:

“Substansiya (lotincha *substantia* - mohiyat) – narsa/hodisalarning mohiyatini, asosini ifodalovchi tushuncha. Odatda, materiya, modda so‘zining sinonimi sifatida qo‘llaniladi” [12].

Substansiya falsafada tarkibi bir-biri bilan o‘zaro aloqadorlik tizimida bo‘lgan moddiy olamning nazariy in‘kosi, bilish nazariyasining asosiy tushunchasi sifatida talqin etiladi. Falsafa tarixida substansiya – zot, substansiya – umumiylik, substansiya – barcha mavjudliklarning o‘zgarimas tub mohiyati yoki, aksincha, substansiya – mavjudliklarning o‘zgaruvchan (o‘tkinchi) tomonlari yaxlitligi degan qarashlar ham mavjud. Gegel fikricha: “substansiya – har qanday haqiqiy rivojlanishning asosi”.

Sharq falsafasida mazkur tushuncha xususida o‘z fikrini bildirmagan faylasuf deyarli uchramaydi. Bu borada Forobiy, Beruniy, Ibn Sinolar tomonidan aytilgan jo‘yali fikrlar hamon o‘z mohiyatini yo‘qotgani yo‘q.

O‘zbek substansial tilshunosligi tilga xos bo‘lgan jamiki xususiyatlarning jamlanmasini, nutqiy voqeliklarning yuzaga chiqishiga sabab bo‘luvchi imkoniyat va shu imkoniyatlarning mavjudligini ta‘minlab turuvchi (paradigmatik, sintagmatik, ierarxik) munosabatlar, mazkur munosabatlar muvozanatini saqlab turuvchi (to‘liq, privativ, teng qiymatli kabi) ziddiyatlarni va ularning yashash qonuniyatlarini substansiya tushunchasi ostida birlashtiradi.

E‘tiborli jihati shundaki, o‘zbek substansial tilshunosligi an‘anaviy (formal), tavsifiy, antroposentrik paradigmalarni rad etmaydi, aksincha, mohiyatga turlicha yondashuv sifatida qabul qiladi [3, 4] va o‘z tadqiq usullarida falsafiy kategoriyalardan foydalanadiki, bu fanlarni o‘rganishda hamisha to‘g‘ri yondashuvni yuzaga keltirishini asriy tajribalar isbotlab kelgan.

Demak, substansial tilshunoslik tilga umumiylik, lisonga esa xususiylik sifatida; lisonga nisbatan esa lison umumiylik, nutq esa xususiylik xarakterida bo‘lishini e‘tirof etadi. Asosan, lisoniy bosqich tadqiqi bilan shug‘ullanadigan mazkur yo‘nalish erishgan yutuqlar (tilning milliy tabiatidan kelib chiqqan holda) nutqiy bosqich hodisalarini o‘z o‘miga qo‘yish va talqin etish imkonini beradi. Unutmaslik kerakki, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlari (Angliya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya, Rossiya va b.lar)da uzoq yillardan buyon tilshunoslikka oid tadqiq usullari “til va nutq” farqlanishi asosida olib boriladi [4].

Substansial tilshunoslik tarixan qisqa muddat ichida qator yutuqlarga erishdi, hatto uning tadqiq natijalari dunyo miqyosiga ham chiqdi.

Lison – tilning xususiy ko‘rinishi. Umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab tabiatli, ma‘lum millatga xos (o‘zbek lisoni, ingliz lisoni...), o‘ziga xos birliklarga ega, moddiylikdan xoli, takrorlanuvchan butunlik. Bir so‘z bilan aytganda, nutqimizda voqelanuvchi jamiki birliklarning majmuyi, bazasi (ombori). Shu o‘rinda aytish kerakki, lison muayyan jamiyat a‘zolari uchun umumiy, lekin uning nutqiy voqelanishi har bir shaxs uchun xususiy. Masalan, [o‘] fonemasi o‘zbek millatiga mansub barcha shaxs uchun umumiy, tayyor. Uning lisoniy birlik sifatida fonema ekanligi, nutqda takrorlanmas “o” tovushini berishi faqat soha vakillari– biz tilshunoslar uchun ma‘lum. Yoki ingliz lisonida keng ishlatiluvchi frazema “head in the clouds” (boshi bulutda), ya‘ni xursand iborasi o‘zbek lisonida boshqa shaklda “boshi ko‘kka yetmoq” mavjud. Bizda ushbu ibora (frazza) boshi osmonda/og‘zi qulog‘ida kabi variantlarda ham qo‘llaniladi. Yoki o‘zbek lisonida [non] leksemasining sintagmatik qatorida birinchi bo‘lib, [choy] birligi tursa (non-choy); rus lisonida [чай] leksemasining sintagmatik qatorida, avvalo, [сыр] (ya‘ni pishloq); fransuz lisonida [thé] va uning qurshovida dastlab [culpabilité] (ya‘ni vino) turadi. Demak, lison – shunday betakror (ammo ma‘lum jamiyat a‘zolari uchun takrorlanuvchan (boshi osmonda iborasi o‘zbek millatiga mansub har bir shaxs uchun lisonida tayyor), ko‘zga ko‘rinmas (moddiylikdan xoli) butunlik.

Lison tafakkurda yashaydi, ammo u tafakkurning birligi ham yoki uning o‘zi ham emas. Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin bo‘lmaganidek, tafakkursiz lison ham o‘z ifodasini shakllantira olmaydi. Tafakkur qanchalik boy bo‘lsa, lison ham shuncha boyib, kengayib boradi. Bilamizki, tafakkur o‘qish, o‘rganish, izlanish, mehnat asosida yuksaladi. Har bir millat lisonini yangi jumlar, birliklar bilan boyituvchi, asosan, ijodkorlardir. Masalan, oxirgi modernizm she‘riyatida oldin uchratmagan so‘zlarimiz *qizzor, qahvarangko‘z, vataniston, asaliston* kabi okkazonalizm(individual yasalma)larni ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari lison iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy aloqalar, atrof-muhit va undagi o‘zgarishlar ta‘sirida paydo bo‘luvchi birliklar bilan ham to‘lib, boyib, kengayib borveradi.

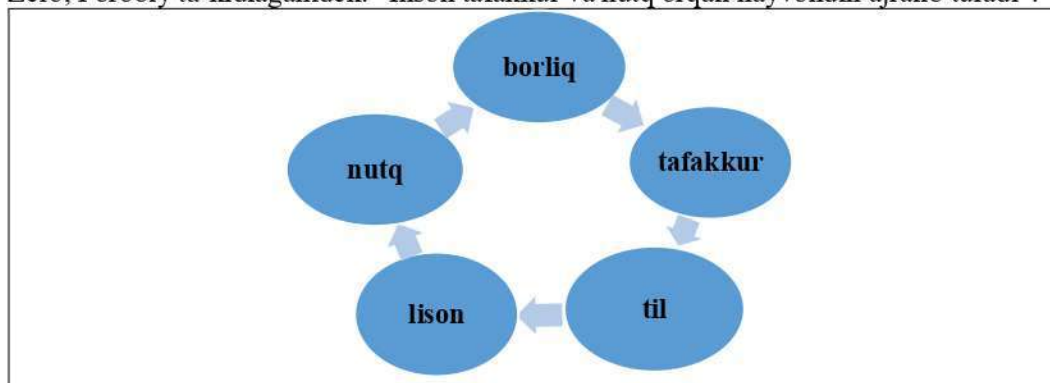
Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, obyektiv voqelikning ongda aks etishi. (Ong – inson zotining fikrlash qobiliyati, tafakkurga nisbatan umumiy. Tafakkur esa onga nisbatan xususiy xarakterda mavjud.) Inson bosh miyasining alohida funksiyasi sifatida amalga oshuvchi o‘ziga xos tizim.

Tafakkur til va nutq bilan zich bog‘liq. Fikrlash faoliyati (tafakkur) lisonida moddiylashadi va nutqda yuzaga chiqadi. Tafakkur bo‘lmasa, nutq ham bo‘lmaydi yoki, aksincha, nutq bo‘lmasa, tafakkur o‘zini to‘la namoyish etolmaydi.

Muhokamalar va natijalar. Lison har bir shaxs tafakkurida bo‘lak-bo‘lak tarzda yashaydi. Ushbu shaxsning yashash tarzi, kundalik faoliyatidan kelib chiqib uning lisoniy zaxirasi kengayib boyib boradi. Yoki aksincha. Shaxs ma‘lum bir faoliyat bilan shig‘ullanmas, atrof-muhit bilan muloqotda bo‘lmas ekan, u lisonidagi tayyor birliklardan ham ununli foydalana olmaydi. Masalan, Robinzo Kruzo jamiyatdan uzilib, sahroga tushib qolganda insongagina xos qobiliyat – so‘zlashni unutmaslik uchun to‘tiqush bilan suhabatlashadi. Demak, lison ham, tafakkur ham, nutq ham ijtimoiy hayot uchun uzviy aloqadorlikda bo‘lib, jamiyatdagi o‘zaro muloqotda o‘zining kommunikativ, akkumulyativ va ekspressiv xususiyatlarini namoyon etadi. Substansial tilshunoslik yuqoridagi tushunchalarni bosh mavzu sifatida o‘rganishining sababi ham aynan shunda. Har bir shaxsning asl mohiyatini ko‘rsatuvchi – **tafakkur**, tafakkurning moddiylashuv shakli

sifatida inson uchun oldindan tayyor holga keltirib qo‘yilgan, bevosita kuzatishda berilmagan, chegaralangan, takrorlanuvchan *lison* va bizning jamiyat a‘zolari orasida madaniyatlilik chegaramizni darajalab beruchi *nutq* birgalikda shu jamiyat a‘zolari uchun xizmat qilmas ekan, muloqot mavjud bo‘lmas ekan, insonning hayvondan farqi qolmaydi.

Zero, Forobiy ta’kidlaganidek: “Inson tafakkur va nutq orqali hayvondin ajralib turadi”.

Xulosa shuki, tilshunoslik ilmini o‘rganishga kirishgan har bir bo‘lajak mutaxassis substansial tilshunoslikning bosh mavzusi bo‘lgan lison-tafakkur-nutq va ularning o‘zaro munosabatini aniq tushunib, o‘zlashtirib olsagina shu sohada ilgarilaydi. Yoki, aksincha. Ayniqsa, filologiya yo‘nalishidagi talabalar mavzu mohiyatini “hazm qilish”gach o‘z bilimlarini quyidagi nostandart topshiriqlar orqali sinovdan o‘tkazishlari mumkin:

1-nostandart topshiriq. *Berilgan til, nutq va tafakkur birtiklariga mos hosilalarni aniqlang va ularni o‘zaro mos raqamlarda juftlang.*

Til, nutq va tafakkur birliklari	Hosilalar	Raqamlar
Fonema—1	qizil olma—1	
Hukm—2	[a], [o], [b]—2	
Morfema—3	kitobxon—3	
Nutq tovushlari—4	[ma’naviyat]—4	
Qo‘shimcha—5	Qor yog‘yapti.—5	
Leksema—6	[-ning], [-loq]—6	
So‘z —7	D, m, ng, sh, o —7	
So‘z birikmasi —8	-ga, -da, -dan —8	
Frazema —9	[tongni kutib]—9	
[T+H]—10	[WPm]—10	
Qolip—11	ho‘l, shalabbo—12	
Gradonumiya—12	[yeng shimarib]—11	

2-nostandart topshiriq. *Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to‘g‘ri? Javoblar jadvaliga “ha” yoki “yo‘q” so‘zlarini yozing.*

A. O‘zbek dialektologiyasining fan sifatida yuzaga kelishi va rivojlanishida E.D.Polivanov, K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, G‘ozi Olim Yunusov, V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov, F.Abdullayev, U.Tursunov, M.Mirzayev va ular izdoshlarining xizmatlari beqiyos.

B. Til – tafakkurni shakllantirishga (kodlashtirishga), xotirada qat‘iy sistemaga tizib saqlashga, axborotni uzatish va qabul qilishga imkoniyat beruvchi muhim (birlamchi) insoniy ijtimoiy-ruhiy kommunikatsiya vositasi.

C. Lison – UMIS tabiatli lisoniy birliklarning serqirra, ko‘p qavatli sathlaridan tashkil topgan barqaror, tashqi muhit ta‘siriga o‘ta sezgir, o‘zgarish, rivojlanish va moslashish immanent qobiliyatini o‘z ichida mujassamlashtirgan murakkab qurilishli iyerarxik sistemadir.

D. Me‘yor – lisonning ichki qurilish tizimiga nisbatan tashqi omil bo‘lib, lisoniy imkoniyat – sinonimik qator, lisoniy birliklarning dublet, allovariant va variantlari, sohaviy birliklardan har birining voqelanish o‘mi va xususiyatini belgilaydi.

E. Nutq – lisonning me‘yor elagidan o‘tgan muayyan ma‘naviy shakllaridan birida voqelanishi.

F. Ferdenand de Sossyur lison-nutq munosabatini shatranj o‘yini qoidalari asosida tushuntirib berishga harakat qilgan.

G. Lison bilan nutqning o‘zaro munosabatini teran anglamoq uchun, avvalo, nutqning o‘zini, uning qanday qurilma ekanligini aniq tasavvur etmoq lozim.

Javobi:

A	B	C	D	E	F	G

3-nostandart topshiriq. Tilga va nutqqa xos atamalarini aniqlang hamda ularni jadvalga raqamlar asosida joylashtiring.

1) sillabema 2) frazema 3) intonatsiya 4) fonografema 5) privativ 6) [H+T] 7) prosodemografema 8) leksema 9) sonorlar 10) morfema 11) simvollar 12) logografemalar 13)valentlik 14) assotsiativ munosabat 15) [WPM] 16) partonimiya 17) kommunikatsiya 18) korrelyativ belgi 19)[a] 20) [-cha]

Javobi:

Tilga xos

Nutqqa xos

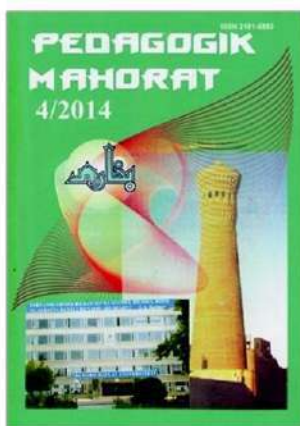
Til-tafakkur-nutq munosabati bilan bog‘liq nostandart topshiriqlarni bajarishda talaba taxminiy javob tanlay olmaydi. Va yana ular bitta javob bilan ham chegaralanib qolishmaydi va h.k. [6].

Substansial tilshunoslik tilning ham, nutqning ham tizimli butunlik ekanligini isbotladi va til sistemalar sistemasi (Sossyur) ekanligini o‘zbekona paradigmatlarda yoritib bera oldi.

Tafakkur, til, lison, uning nutqiy voqelanishi, inson omilida tilning ahamiyati serqirra hodisalar bo‘lib, aslida, yuqorida qisman sharhlab o‘tgan izohlarimiz til mohiyatiga substansial yondshuvning natijasidir.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni <https://lex.uz>
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o‘zbek tili. Darslik. – Buxoro: “Durdona”, 2021. –555 b. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/119110>
4. Sayfullayeva R., Abuzalova M., Mamadaliyeva N., Yuldasheva D. Tilshunoslikka kirish. Darslik. – Buxoro: “Durdona”, 2021. –296 b. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/119111>
5. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi. -Buxoro: “Durdona”, 2021.–428 b. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/119112>
6. Yuldasheva D., Yusupova D. Tilshunoslik mavzulariga oid nostandart topshiriqlar. Metodik qo‘llanma. –Toshkent: “Paradigma”, 2018. –48 b.
7. Yuldasheva D., G‘ulomova Sh. “Til va nutq munosabati” modulini o‘qitishda grafik organayzerlardan foydalanish. Metodik qo‘llanma. -Toshkent: “Paradigma”, 2018. – 92 b.
8. Йўлдошева Д.Н. Синтактик хусусият синтактик омил билан баҳоланиши зарур// БухДУ илми ахбороти (ISSN 2181-6875). –Buxoro, 2019, № 4 (75). – 124-130-b. http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/721
9. Юлдашева Д.Н. Особенности некоторых профессиональных фразеологизмов узбекского и английского языков// “Сўз санъати” халқаро журнали. Том 4 № 1-2 (2021) / art.tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/446/416
10. Dilorom YO‘LDOSHEVA. Eskidan voz kechib, yangiga ko‘nikish mashaqqati// <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/3832.htm>
11. Юсупова Д.Ю. Х.Худойбердиеванинг сўзларни кўчма маънода қўллаш маҳорати//НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2021 йил 6-сон. – 395-402-б.
12. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/substansiya-uz/>

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet
tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 208-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000000100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017950100079002

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2022-yil 2-son (84)</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor- o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas‘ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV. Muharrir: O‘g‘iljon Olloqova</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 10.06.2022 Bosmaxonaga topshirish vaqti 17.06.2022 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 312 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
---	---	---